
JELENKOR

Indulás az utópiába. Mindennapok és hatalom az NDK-ban 1961–1971 között

Stefan Wolle berlini történész 1950-ben született Hallében. Tanulmányait a kelet-berlini Humboldt Egyetem (Humboldt-Universität zu Berlin) történelem szakán végezte. 1976–1989 között a Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiájának (Akademie der Wissenschaften der DDR) munkatársa. 1990-ben az Állambiztonsági Minisztérium feloszlására létrejött bizottság tagja. 1991–1996 között a Humboldt Egyetem munkatársa, majd 1996–1998-ban a Német Kutatóegyesület ösztöndíjasa. 1998–2000 között referense a Német Szocialista Egységpárt (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) diktatúrájának feldolgozására létrehozott alapítványnak. Ezt követően szabad író, és időszakos munkatársa a Berlini Német Szabadegyetem által létrehozott, az NDK-államot kutató társaságnak. 2005-től a Berlini NDK Múzeum (DDR–Museums Berlin) tudományos vezetője.

Wolle korábban már több munkát is publikált a Német Demokratikus Köztársaság történetével kapcsolatban. Ilyen például a *Damals in der DDR: der Alltag im Arbeiter- und Bauernstaat* (Akkoriban az NDK: Mindennapok a munka és az építkezés államában, München, 2004. – a kötet megírásában szerzőtársa volt Hans-Hermann Hertle), a *Der Traum von der Revolte. Die DDR 1968* (Vágyalom a forradalomról. Az NDK 1968-ban, Berlin, 2008.), a *Grundwissen DDR kompakt* (Az NDK tömör alapismeretei, Berlin, 2009.), valamint a *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971–1989* (A diktatúra sértetlen világa. Mindennapok és hatalom az NDK-ban 1971–1989 között, Berlin, 1998). Utóbbi kötet kapcsolódik a szerző jelen munkájához, Wolle most a 10 évvel korábbi eseményeket, gondolkodást, érzést és életet kutatja a Berlini Fal és az Ulbricht-Honecker közti hatalomváltás időszaka között.

Wolle könyve bővelkedik az éles megfigyelésekkel és találó, tömör megfogalmazásokkal. Az NDK realitását, valóságát elevenen és kiélezetten mutatja be. Az elnyomás és az utópia összekapcsolásával a Német Demokratikus Köztársaság történetét egy olyan szintre emeli, melyen újra érdekessé

válhat. Wolle munkája 12 nagy fejezetre tagolódik, amelyeken belül kisebb részfejezetek vannak. Tartalomjegyzéke átlátható, világos. A számos korabeli fénykép mellett eredeti iratok, újságcikkek, plakátok, röpiratok másolatai is megtalálhatóak a könyvben, valamint számos szépirodalmi idézet, filmelemzés és Stasi-jelentés gazdagítja.

A szerző számos esetben használ levéltári forrásokat. Kutatásokat folytatott a Német Demokratikus Köztársaság Levéltárában (Archiven der DDR), valamint a Berlieni Állami Levéltár az NDK-beli pártok és tömegszervezetek archívumának részlegében (Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv). A mű végén a jegyzetek, a részletes névmutató és a bibliográfia található. A könyv gazdag forrásanyaga, jegyzetei és képanyaga mind hozzájárultak ahhoz, hogy az olvasmányos mű egyben a legmagasabb szakmai követelményeknek is eleget tegyen.

A könyv címe az 1960-as évek NDK haladási optimizmusára utal. Egyrészt azért, mert a pártfunkcionáriusok, a számos párttag és a társadalom egy része valóban hitt egy jobb, szocialista jövőben, másrészt azért, mert a második világháborút követő romhalmaz után az 1960-as évekre valóban érezhető volt a haladás a mindennapokban, javult a fogyasztás és tovább folytatódtak a lakásépítkezések.

De a tudomány és az ipar is hozzájárultak a társadalom fejlődéséhez, amikor új használati cikkek, színes műanyag evőeszközök és vasalást nem igénylő blúzok jelentek meg. Mindezek valóságát a szerző szemléletesen ábrázolja. Wolle munkája forrásokban és képekben gazdag, szórakoztató panorámát fest az 1960-as évekről, melynek mint kortárs, maga is tanúja volt.

Stefan Wolle a berlini fal építésével és annak előtörténetével indítja művét, majd bemutatja a két Németország párhuzamos, de egyre távolodóbb fejlődését a második világháború befejeződése és az 1961. év közötti korszakban. Majd ezután tematikusan tagolt részek következnek, melyek először a jövő terveivel és elképzeléseivel foglalkoznak, majd az *új gazdasági rendszer tervezése és vezetése* keretében indított gazdasági reformokkal folytatódnak. Továbbá Wolle munkájában az alábbi tematikák szerinti részek következnek: városépítés, társadalompolitika, enyhülési politika, művészetek, kultúra, tudomány.

Az utolsó fejezet pedig – *Indulás a stagnálásba* – visszautal a könyv címére, ahol a szerző bemutatja a prágai tavasz leverésének hatását az NDK-ra vonatkozóan (de 1968-ban a keletnémet haderő nem lépte át a Csehszlovák határt, ironikus lett volna, ha épp a müncheni-egyezmény 30 éves évfordulóján történt volna meg), ír az Ulbricht-korszak végéről, majd említést tesz

arról, hogy ezt követően a reformok lelassulnak, stagnálnak, és ezt a Ho-necker-féle hatalomátvétel sem tudta áthidalni, sőt ezután is dermedtségben tartotta – fogalmazza meg a szerző.

Az egyes fejezetek nem mindig rendezett időrendben ábrázolják a Német Demokratikus Köztársaság történetét, így a mű egésze során újra és újra szó van a jövőbeli tervekről, reformokról és az állami, társadalmi realitásokról. Természetesen Wolle munkája a nemzetközi világpolitikára, illetve az NDK külpolitikájára is kitékintést tesz. Ismerteti az NSZK-val folytatott propagandaharcot, megvizsgálja az 1967-es hatnapos háború hatását, és felvázolja az NDK Vietnám-propagandáját. A mű egésze során a szerző azt is bemutatja, hogy hogyan nőtt fel egy új generáció, hogyan kért szót, hogyan állított a társadalommal szemben saját követeléseket és miként vágyódott a merev struktúrák felpuhítására.

Összességében a szerző minden szempontból megvizsgálta az NDK történetét az 1961 és 1971 közötti korszakban. Bemutatja az 1960-as évek „érzelemlátogatást”, politikatörténetét, gazdaságát, tudományos technológiáját, művészetét, politikai ideológiáját és tömegkultúráját. Wolle minden társadalmi réteget megvizsgált, és gyakran a kortársak perspektívájából meséli el a történeteket. Szinte újra megelevenedik a szemünk előtt az NDK ezen időszaka. A tényleges fejlődések kapcsolatba kerülnek a mindennapi történetekkel, művészi eseményekkel, az NDK-s televíziózással vagy akár a bevásárlási szokásokkal. Wolle munkája a különböző visszaemlékezésekkel, nosztalgiákkal is hozzájárult a Német Demokratikus Köztársaság szociális- és kultúrtörténetéhez.

A berlini történész felvázol egy olyan elképzelést, mely szerint az 1960-as években egyes társadalmi csoportok igenis bíztak a technika és modernizáció által bekövetkező állandó haladásban, és abban, hogy sikerül létrehozniuk egy modern szocialista társadalmat. *Fénylőnek és vörösnek képzelték el a jövőt* – ahogy a szerző fogalmaz – és minden szempontból gondtalanak. Tulajdonképpen a legfelsőbb pártvezetés is azon munkálkodott, hogy tovább tökéletesítse, modernizálja az NDK szocialista társadalmát, természetesen a Moszkvából jövő utasításoknak megfelelően.

1961 őszén, a Szovjetunió XXII. Pártkongresszusán Nyikita Hruscsov egy pontosan összeállított időtervet mutatott be a kommunizmus bevezetésére vonatkozóan. Ennek alapján nem egészen 20 év múlva már senkinek sem kellene lakbért fizetnie, vagy alapélelmiszerre pénzt kiadnia. Sőt – a pénz, mint olyan – teljesen megszűnne, és ezzel a megállapítással Kelet-Berlinben is sokan egyetértettek. *Ma ez úgy hangzik, mintha vicc lenne* – folytatja Stefan Wolle, de akkoriban azt képzelték, hogy az áruházakban

annyi termék lesz, hogy mindenki azt vihet magával, amit csak szeretne. *Majd 1980-ban elérjük azt, hogy kivívtuk a kommunizmust és megszegyentül a kapitalizmus* – hangoztatta több politikai vezető is.

És ez nem csak közgazdasági modell volt! A termékek azon sokasága, mely a kommunizmust jellemezné, úgy hatna az emberekre, hogy nem létezne irigység, rosszindulat és természetesen kriminalitás sem. A történelem persze bebizonyította, hogy mindez csak *utópia* maradt, ahogy arra Wolle könyvének címe is utal. A szerző művében látványosan ír egy modern szocialista társadalom létrehozásának sikertelen próbálkozásáról.

Ekkor az 1980-as év még nagyon messzinek tűnt, és a Német Szocialista Egységpárt egyes vezetőiben érlelődött az a gondolat, hogy a bezártság traumáját egy általános modernizálással megfelelően kompenzálni lehetne. Ahogy a szerző fogalmaz: *tervbe vették az utópiába való indulást*. Valamint a fal mögötti országban kulturális szempontból is történtek bátortalan liberalizálási kísérletek. Például a Beatles dalaira úgy tekintettek, mint négy liverpooli munkásfiú szerzeményeire, és nem úgy, mint dekadens lázításra, felforgatásra. De mindenekelőtt megpróbálták a merev tervgazdálkodást liberalizálni, és bizonyos fajta piacgazdaságot létrehozni, igaz, piacgazdasági struktúrák nélkül. De a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 1965. decemberi hírheldt XI. közgyűlésén bekövetkezett a leszámolás a párton belüli vezető gazdaságreformerekkel. Ekkor a pártvezetés a kultúrának is szűk határt szabott, ugyanis betiltotta az 1965. év összes filmprodukciónak.

Wolle dokumentálja és ábrázolja a reformerek és a dogmatikusok közti belpolitikai harcot, melynek végén az utóbbiak akarata érvényesült, ami azt jelentette, hogy megmaradt a régi, kommunista, tervutasításos gazdálkodás. Azért pedig, hogy az országot és a lakosságot megnyugtassák, rengeteg pénzt költöttek a tulajdonképpen megfizethetetlen szociális programokra, míg a sürgősen szükséges beruházásokat, az oktatást, a környezetvédelmet és az infrastruktúrát közben elhanyagolták.

Ez volt a liberalizációs irányvonalak elleni első súlyos csapás, amelyet 1968 nyarán a második követett, a prágai tavasz erőszakos vége. A szerző a prágai tavaszt az NDK történelme egyik nagy fordulópontjának értékeli, és az *utópiába való indulás* végpontjának tekinti, ugyanis ezt egy bénító időszak követte, teli apátiával és pangással, melyet az Ulbricht-Honecker közti hatalomváltás sem tudott leküzdeni.

A Német Szocialista Egységpárt összesen 1,8 milliónyi tagja között csak néhány kritikus volt, akiknek azonban nem volt olyan jelentőségük, hogy elérhették volna a liberális tendenciákhoz való visszatérést, ugyanis a párt-

fegyelem és ezzel együtt a diktatúra mindenekfölött állt – hangzik a szerző bírálatában. Véleménye szerint a legnagyobb baj az volt, hogy az NDK-nak soha nem sikerült a lakosság ténylegesen nagy részét a rendszerének, eszméjének megnyernie. A hosszú évek során mindig csak kényszerrendszer volt, melyet csak mesterségesen stabilizáltak, természetesen nem utolsó sorban a világpolitikai helyzetnek megfelelően. Persze azt is figyelembe kell venni, hogy hatalmpolitikai szempontból a Német Demokratikus Köztársaság nem volt más, mint Moszkva csatlósa.

A mű alapvetően tárgyilagosan íródott, de egyben szórakoztató is. A berlini történész szemléletesen ír azokról az eltúlzott próbálkozásokról, melyekkel a világ legjobb és legmodernebb szocializmusát akarták létrehozni. Wolle remek elbeszélő is, akinek ügyesen megszerkesztett művében összességében fontos és komoly információkat és útmutatókat találunk az NDK politikai-, társadalmi-, gazdasági-, és kultúrtörténeti arculatához.

Stefan Wolle bemutatja azt is, miszerint a párt egyes hívei a berlini fal megépítése után *a rendszerük nyilvánvalóvá vált katasztrófája ellenére továbbra is a történelem győztesének tekintették magukat*, még akkor is, ha csak erőszak alkalmazásával tudták pozíciójukat megtartani. Valamint ír arról, hogy hittek a történelem törvényszerűségében és az azon való uralkodás lehetőségeiben, mivel *a gazdasági-technikai haladást a szocialista társadalom előfeltételének tekintették, és dicsőítették a munkát*. Wolle felhívja a figyelmet arra is, hogy a jobb fogyasztói lehetőségekkel összefüggésben a legfelsőbb pártvezetés maga is komoly központi problémát látott, *ugyanis ezen a terepen nehéz lett volna a Nyugatot legyőzni*.

A szerző a mű során több alkalommal is a *laboratóriumi kísérletet* hozza fel központi példának. Megfogalmazása szerint a fal 1961-es felépítése után az NDK vezetői egyfajta laboratóriumi kísérlettel próbálkoztak: *legkésebb 1980-ra el kellene jutni Utópiába* – azaz a kommunizmusba. A kísérlet ugyan sikertelen volt, de Wolle munkája bemutatja, hogy ebben az időben a Német Demokratikus Köztársaság lakosainak mindennapjai jelentősen megváltoztak. A laboratóriumi kísérlet célja, vagyis a kommunizmus azt jelentette, hogy mindenkinek jólétet és bőséges árumennyiséget biztosítanak, valamint hogy megszűnnek a szociális különbségek. A termelés és az életszínvonal célja a világcsúcs, ahol a kapitalizmus felett győzelmet aratnak és megteremtik az örök békét. A szerző példának, és a kor eszményképének a görög Prométheuszt és az űrhajós Jurij Gagarint említi.

Wolle szerint az új tan önmagában bukott meg, mert a pártvezetés ugyan kívánta a modernizációt, de félték a modern gondolkodástól. Véleménye szerint az Ulbricht-kormányzat totális ellenőrzési igénye miatt eleve nem is

jöhetett létre az *utópia*, vagyis a mindenben egyenlő szocialista társadalom. A szerző talán akkor tapint leginkább a lényegre, amikor megfogalmazza, hogy *piacgazdaságot akartak piac nélkül, demokráciát véleménynyilvánítások nélkül és kulturális nyitottságot szabadság nélkül*. A laboratóriumi kísérletet végül megszakították, de Wolle így is nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy az 1960-as évek az NDK történetének reformokban leggazdagabb időszaka volt.

A szerző időnként elvész az egyes történetekben és anekdotákban, de nem ítéli el és nem is szépíti a dolgokat, ahogy ő fogalmaz: *„Minden időszak önmagában autonóm. Nem lenne szabad csak az eredmény felől értékelni, hanem meg kell vizsgálni a kortársak perspektívájából is”*. Wolle a mindennapi kultúra termékeit is boncolja: mesefilmekről, beton-városok építéséről, slágerszövegekről, ifjúsági- és építőtáborokról és korabeli viccekről is ír, valamint szimbólumokat és személyeket jelenít meg, akik az 1960-as évek életérzésére rányomták bélyegüket.

Összefoglalva Wolle munkáját, azt láthatjuk, hogy egy hermetikusan lezárt, és Berlinben szó szerint befalazott országban hogyan próbáltak egy utópisztikus álmot megvalósítani. 1962/1963 fordulóján valóban érezhető volt némi reform, de sem az értelmiség, sem az ifjúság többsége nem állt a pártvezetés mellé, akikre a végrehajtásban nagy szükség lett volna. Mindenesetre Stefan Wolle munkájára igazán elmondható, hogy a szerző megszívelte az egyszerű igazságot, hogy egy ország történelme egyben lakosai történelme, mindennapi élete is.

Stefan Wolle: *Aufbruch nach Utopia. Alltag und Herrschaft in der DDR 1961–1971* (Indulás az utópiába. Mindennapok és hatalom az NDK-ban 1961–1971 között). Berlin, Christoph Links verlag, 2011. 440.

Kult László